

אין צורך באתיקה רפואית *

פרופסור דוד מאיר

לפני כשנתיים השתתפתי בסימפוזיון בינלאומי על רפואה ומשפט בארצות-הברית, שהיה מוקדש לבעיות המשפטיות ברפואה, ובעיקר בצורת החקיקה הדרושה לרפואה המודרנית. השתתפו משפטנים, רופאים ואישי דת. המרצה הפותח היה רופא, אשר בהקדמתו לכל הבעיה של החוק והמשפט ברפואה קבל על כך, שמרבית הבעיות המשפטיות ברפואה של ימינו טרם באו על פתרונו. הוא טען, שבדרך כלל הקידמה במשפט מפגרת בשנים רבות אחרי התפתחות הרפואה, והבעיות הרפואיות הופכות מעשיות, שנים לפני שדנים בהן אנשי הדת והמשפט. משפטן אנגלי ותיק, אורה כבוד של הכנס, קם ותבע את עלבון חבריו בהשיבו כי בהיסטוריה של התפתחות המשפט יש הוכחה, שאין יסוד לדברי רופא זה. כי בעת שלרופא לא היתה אפשרות ברוב המקרים להציע יותר מאשר הקזת דם או הרכבת כוסות רוח, כתבו עמיתיו המשפטנים את המגנא-קארטא. רבותי, יתכן כי זה היה המצב במאה השלוש עשרה, כיום לדאבוני צורך בהחלט הרופא.

התפתחות הבזק של הרפואה בעשור שהסתיים זה עתה, ובמיוחד בשלוש-ארבע השנים האחרונות, העמידה אותנו בפני שאלות מעשיות התובעות פתרון — פתרון אשר בדרך כלל כרוך בשיפוט מוסרי ודתי יסודי. נכון הדבר, שמטבע הדברים תורת המשפט, הפילוסופיה, המוסר וחינוכי הלכה, מתפתחים באיטיות, וחיבים לשקול יפה כל צעד קדימה לתוך שטחים שטרם נחקרו, מאחר ומשימתם לדון ולקבוע עמדות בעניינים מוסריים שאינם בר-חלוף, עמדות החייבות לעמוד במבחן הזמן לטווח ארוך.

אנשי הדת, המוסר והמשפט אינם נכונים לעמוד בפני התמודדות תמידית עם הבעיות המסובכות של הרפואה. הרפואה, אשר הינה רק מדע שימושי, מאמצת לה שיטות חדשות במהירות יתר. לאחר בדיקה יסודית של גישה אבחנתית או תרפויטית, וגם לאחר הוכחה כי הסכויים לתוצאות טובות עולים במידה רבה על הסיכון בכשלון, מוכנה הרפואה, כמדע שימושי, לפעול ולהשתמש בשיטות חדישות אלה לריפוי חולים, טרם שנחקרו ההשלכות החוקיות והמוסריות של השיטות ע"י אנשי דת ומשפט. אנשי הדת והמשפט מוכנים להתמודד עם שאלות חיוניות אלה רק תחת לחץ.

מסיבה זו נאלצה הרפואה לפתח, כביכול, שיטות אתיקה לצרכיה היא. שיטות אלו היוו יסוד לחוקות אתיות, אשר לפיהן ניהלו הרופאים את הפרקטיקה שלהם במשך הדורות. שיטות אלו התבססו על פי רוב על גישה, אשר אפשר לכנותה אידיאליזם חברתי Social idealism דהיינו כי טובת הכלל מושכל ראשון

* מתוך הרצאה בכנס הארצי השלישי לבעיות הלכה ומדע, מטעם אגודת אנשי מדע שומרי תורה, שנערך ביום י"ט אלול תשל"א (9.9.1971).

הוא, וקובע את התנהגות הפרט. באופן אחר יש לכנות גישה זו פרגמטיות (Utilitarianism). גישה שימושית זו, על אף שהיא מתבססת על צרכי מוסר ואמונה, אינה יציבה, כי היא משתנית מתקופה לתקופה, ומבן אדם אחד לשני, ומשמשת רק את צורך הזמן, לפי ראות אנשי הזמן. גישה זו אינה חוקרת את האמת היסודית, אינה בודקת זכויות וחובות בסיסיות של הפרט והכלל. היא אינה קובעת את המוסרי; היא רק פותרת בעיות. רופא אמריקני תאר שיטה זו לפני שנים מספר, בהקדמה לספר לאתיקה רפואית, במלים אלו: "אם האדם הינו טוב בנפשו, אזי הנו חבר מוסרי בכל קבוצה בחברה. באם הוא רע בנפשו אזי הינו חבר בלתי מוסרי. לגביידי, האתיקה של מדע הרפואה הינה פשוטה עד כדי כך" (תירגום מאנגלית).

רעיון זה נשגב לכשעצמו, ובטוחני כי כל קוראיו נענעו ראשם להסכמה. רבותי, אני שולל גישה זו לבלתי, הן ברפואה והן בכל שטחי החיים. אם נכונה הגישה, ומרביתם של האנשים הינם בעלי לב טוב, לשם מה נזקקים אנו לחוקה דתית, מוסרית ומשפטית, לקיום החברה. לדאבוני, צדקו חכמינו ז"ל בקביעתם, כי יצר רע דוחף אותנו מנעורינו, וכי "לולא מוראה של מלכות, איש את רעהו חיים בלעו".

גם ההיסטוריה של דורנו מאשרת זאת, ובעיקר בשטח הרפואה. הזוועות אשר חוללו הרופאים הנאציים בשם המחקר הרפואי ידועים לכל. כל העולם הרפואי והלא-רפואי סולד מהם. פחות ידוע, ובמידה רבה בסימן שאלה גדולה ומקור לויכוחים רבים, הוא המתירנות המופרות של רופאים בשטחי גסויים. אצביע, רק לדוגמה, על הויכוח שעורר הספר — "Human Guinea Pigs".

לפי דעתי, התפתחות אתיקה ומוסר רפואי אינם שונים מהתפתחות כללי המוסר והדת של החברה כולה. אין לרופא ולרפואה מוגופול למקורות המוסר, ולכן אין באמת אתיקה רפואית.

אין ספק, ששיתוף פעולה בין אנשי המעשה ואנשי המחשבה, חיוני להתפתחות של מדע הרפואה בכיוונים הנכונים. ריסון ההתקדמות הרפואית, על ידי המימסד החברתי, בגישה משפטית, דתית ומוסרית היא חובה ברורה לא של הרופאים, אלא של החברה כולה. ישנו מספר קטן של רופאים ומדענים השולל לגמרי את הצורך לפעול במסגרת חברתית זו. אנשים אלו גורסים, כי הרגש המוסרי האינטואיטיבי של הרופא, דיו כדי לקבוע את השיפוט הדרוש בעבודתו. אנוכי, וכן מרביתם של הרופאים, גורסים להיפך. אין אנו רוצים לקבל על עצמנו את האחריות הבלעדית, להחלטות אשר להן השלכות חברתיות, מוסריות ודתיות נרחבות. אנו מאמינים, כי אין אנו אנשים עליונים וכי לא נחוננו ברגש מוסרי עליון יותר, או בכוח שיפוט רב יותר, מאשר יתר בני אנוש. למרבה הצער, נראה שהקהל ברובו היה רוצה שכך יהיו פני הדברים. מדי יום ביומו מתקשה אני בשכנוע אדם מבוגר, משכיל, כי מתפקידי כרופא, רק לייעץ לו. להודיע לו על סוג מחלתו, למסור לו מה בכוחה של הרפואה לעשות למענו, ובעת הצורך אף להעיר את תשומת לבו לתוצאות הגרועות, במידה

ולא ימלא אחרי הוראותי. אין אני יכול להחליט בשבילי! אין אני רשאי להחליט! לא החלטות בקשר לטיפולו האישי, ולא כל שכן החלטות עקרוניות ומוסריות בקשר לכל שטח הרפואה.

אחד החוקרים כותב ואני מצטט בתרגום:

"הבעיות המוסריות הנובעות מההתקדמות בביולוגיה וברפואה המודרנית אינן האחריות הבלעדית של מדעני הביולוגיה, הרפואה, או אישי שרותי הבריאות. הן האחריות הכללית של מכלול אנשי ההשכלה ודורשים ליבון ובירור בכל רבדי החברה.

אחריותם היסודית של רופאים וביולוגים היא, להביא לתשומת לב הקהל, את כל המידע הרפואי, בצורה תמציתית ומובנת, ורק אז, לאחר בדיקת היסודות המוסריים אשר להם השלכה על הבעיות, גוכל להיות בטוחים, כי ההתקדמות הטכנולוגית שלנו, באמת תביא תועלת לאנושות".

לא כן המצב! לא בארצנו ולא בארצות-הברית. לדאבונו, אדישות הקהל וחוסר התענינותו, הפכו את הרופא, בעל כורחו, לתיאולוג ומטיף מוסר, ואילצו אותו לנקוט עמדות בבעיות, אשר להן השלכות רחוקות מאוד מעצם תורת הרפואה. לאחרונה, לאור ההתפתחות המתמדת במדע הרפואה, והפרסום הרב שניתן לכל תגליותיה, המכשירים החדשים, הניתוחים החדשים, השתלה, החייאה — התאושש הקהל הרחב ומתחיל לתבוע לעצמו את זכות ההכרעה בעניינים אלה.

אכן, מעולם לא רצו הרופאים את האחריות הבלעדית הזאת, ולא כל שכן כיום, עם האפשרויות הנרחבות, במיכשור ובטכניקה החדשה העומדים לרשות הרופאים. עם האפשרות להפעיל את הנשימה לאחר שנפסקה, ולהפעים את הלב לאחר שגדם, להשתיל אברים, להאריך את החיים באופן מלאכותי, בוודאי שלא!!

בבית חולים באנגליה פרסם המינהלן הוראה, כי אין להשתמש בפעולות החייאה בחולים זקנים, או בחולים אחרים הסובלים ממחלות כרוניות ממושכות, או מגידולים ממאירים. הוא הדביק הוראה זו על לוח המודעות וקהל הרופאים הסתער עליו בקובלנה כי החלטה זו אינה מוסרית.

מי ראוי לקבוע, כי חולה זקן שונה הוא מחולה צעיר? ציבור הרופאים אינו רוצה באחריות זו להחליט מי זכאי לחיות ומי לאו! אלה הבעיות בהן אנו נתקלים יום יום.

לפני מספר חודשים עמדתי אני בפני בעיה זו בצורה אחרת. במקרה של ישישה, אשר סבלה ממחלה ממארת, חשוכת מרפא, אשר נקראתי לראותה בביקור בית. מאחר וראיתי כי מצבה הוחמר, יעצתי למשפחה לאשפזה, בכדי שנוכל להקל עליהם את הטיפול הקשה בחולה, בימים הספורים שגשארו לה. הם סרבו, כי השישן מהאמצעים שננקוט להארכת חייה בבית החולים, ורק הבטחה מצדי, כי לא ננקוט בכל אמצעים מלאכותיים, להאריך ללא צורך את חייה וסבלה של החולה, וינתן לה להוציא נשמתה ללא התערבות רפואית נוספת, נאותו לבקשתי. הזכות למות היא השובה ועקרונית, בדיוק כמו הזכות לחיות. לא כאן המקום לפרט את הבעיות על כל פרטיהן. שאלת קביעת המות, למשל.

היא סוגיה בפני עצמה. משכבר הימים קבעו חכמינו, כי את המוות קובעים לאחר הפסקת פעימות הלב והפסקת הנשימה. הרפואה והמשפט גם הם אימצו לעצמם שיטה זו. לפני מספר שנים, מאז שהוכח כי גם ללא תיפקודים אלה קיימת אפשרות להישאר בחיים, הוסיפו בדיקת עקומות פעילות המוח — א. א. ג. מיד לאחר השתלת הלב בישראל קיבלתי ממשד הבריאות הנחיות ברורות — אשר עובדו בז'נבה על-ידי רופאים מכל ארצות תבל — אך הן לא משביעות רצון כל אחד, ולא ממלאות אחרי כל הדרישות המשפטיות וההלכתיות.

אתן לכם רק שתי דוגמאות, שאפשר שהן *reduction ad absurdum* לפי קנה מידה קלסי לקביעת מוות על-ידי הפסקת הנשימה ופעילות הלב. ישנם מאות אנשים המסתובבים בחוצות, שמתו וחזרו לחיים. ולהיפך, ישנם מתים אשר הטכניקה הרפואית מחזיקה אותם בחיים.

הטכניקה של הרפואה יכולה לשמור באדם, אשר בתאונה נקטע ראשו, את פעימות לבו ונשימתו. והלא הגה לך אדם ללא ראש ומוח, אשר קשה לראותו כחי, ובכל זאת, לפי ההגדרות המקובלות, עודנו חי.

נראה כי גם כל השטח הזה טעון בדיקה יסודית, גם מצד אנשי המדע וגם מצד אנשי ההלכה והמשפט. כיום, במקום לשבת ביחוד להחלפת דעות ומידע, כל מקצוע בנפרד מחווה דעות שונות בקשר לבעיות אלו. אישי הדת, המכירים יפה כי ההגדרות הפשוטות של שנים עברו אינן מתאימות למציאות כיום, או מחפשים הגדרה בלי הידע הביולוגי היסודי הדרוש להם על מנת לפסוק, או בכלל מתחמקים ממתן תשובות. רופאים, באופן שרירותי מחליטים בעצמם מבלי להתחשב ביסודות הדת והמוסר. רוב ציבור הרופאים, העומד בפני החלטה זו יום יום בעבודתו, רוצה שתקבע שיטה, אשר תמנע ממנו כשלון מוסרי בטיפול בגוססים ובמתים. מוטב היה שישבו שני הצדדים לדון בבעיה בצוותא, וכל קבוצה היתה נותנת לחברתה ליהנות מגסיונה. קל יותר, וכנראה מקובל אצלנו להסתפק בהצהרה מצד אחד, שכל הרופאים הם חסרי מוסר, ומצד שני, שכל אנשי הדת הינם בעלי דעות קדומות. שניהם לא צודקים.

אני לא בא עם פתרונות, רק מציג שאלות. החברה שברצוננו ליצור כאן, בארץ הזאת, מושתתת על דת ומוסר היהדות, ומחויבים אנו להחדיר ערכים אלה לתוך כל מהלכיה, כולל הרפואה.

ערכים אלה אינם בגדר דעת יחידים. מקובלים הם על אנשים דתיים, על אנשים מסורתיים ואף על אלה המתנכרים לדת. הם היוו את הבסיס לתרבות המערבית.

פה בארץ — מקום בו רוצים אנו ליצור חברה המאפיינת את מסורתנו המוסרית, עלינו להביא לידי עימות ישיר בין ציבור הרופאים, המדענים, אישי הלכה והחברה כולה, בכדי להגיע לליבון ובידור בעיות כגון אלו. הרפואה עומדת לשרת את החברה ולא להשתלף עליה.

זו היא דעתו של רוב ציבור הרופאים, המבקש הכוונה והדרכה. לא מקרי הוא, שבחברת של עתון "הרפואה" — העתון הרשמי של ההסתדרות הרפואית בישראל — הופיע, לפני זמן קצר, הקטע הבא:

"המדע אינו יכול עוד להסתפק בהצגת עצמו, כפעילות בלתי-תלויה בשאר החברה, מונהגת ע"י כללים משלה, ומכוונת ע"י דינאמיקה פנימית של תהליכייה שלה. יותר מדי מאותם תהליכים יש להם השפעות, אשר על אף היותם מבורכות מבחינות אחדות, לא פעם מביכות את האדם הממוצע, הרואה בהן איום על האוטונומיה האינדיבידואלית שלו. לעתים קרובות מדי, דוחף המדע את החברה לכיוונים בלתי מובנים לה, ושהיא בודאי לא בחרה לעצמה. הקהילה המדעית חייבת להכפיל מאמציה כדי להציג את המדע — באולם ההרצאות בביה"ס, בעתונות וע"י פעולות להפצת השכלה מכל המינים — כתהליך הניתן להבנה, מוצדק לגבי האדם, וניתן לשליטה על-ידו".

תפילות ושבועות של חולים ורופאים

ד"ר אברהם שטינברג

בשולחן ערוך, (אורח חיים, סימן ר"ל, סעיף ד'), נפסק: "הנכנס להקזו דם אומר: 'הי' רצון מלפניך ה' אלקי, שיהא עסק זה לי לרפואה, כי רופא חנם אתה". וכתב המגן-אברהם (שם, בס"ק ו'): "נראה לי, שהוא-הדין בכל מידי דרפואה יאמר זה". וכן הביא מרן הרב קוק זצ"ל בסדרו עולת ראייה (עמ' ש"צ): "הבא לעשות לו איזה דבר של רפואה יאמר וכו'. (וראה בלקוט שם, הסברו על ברכה זו). ומסיים בשו"ע, שם: "ולאחר שהקזו יאמר: ברוך רופא חולים". וכתב שם הטורי-זהב: "פשוט, שצריך שם ומלכות כמו שאר הברכות". אומנם במשנה-ברורה סיים: "אבל לא ראיתי נוהגין כן". ואכן, בשער הציון (אות ט') הוא מסיק, שלא לברך בשם ומלכות. לעומת זאת, הנוסח בסדרו של מרן הרב קוק זצ"ל הוא בשם ומלכות, והעיר שם: "ואם בפעולת הרפואה אין חשש סכנה כמו שיש בהקות דם, שיש בה חתוך ורידים — מברך בלא שם ומלכות, אבל מי שעושים לו נתוח, פשוט לפי עניות דעתי, שמברך בשם ומלכות, כמו בהקות דם".

בין שירי ר' יהודה הלוי (שירים נבחרים — ח. שירמן, הוצאת הריאלי — מס' 18) מצאתי שירו-תפילתו של המשורר, שאמר כאשר שתה משקה של רפואה:

"אלי, רפאני וארפא

אל יחרה אפך, ואספה!

סמי ומרקחי לך — בין טוב

בין רע, ובין חזק ובין רפה

אתה אשר תבחר ולא אנו

על דעתך הרע והיפה

לא על רפואתי אני נסמך —

רק אל רפואתך אני צופה. —" (ראה הערותי בעמ' 4-253).

★ ★ ★

לעומת תפילות ושירים של חולים מצינו גם תפילות ושבועות של רופאים, המבקשים או מעידים על התנהגות הולמת — מבחינה דתית ומוסרית כאחת — ביחס

לחולים. תפלות, ובעקר שבועות כאלו, אינן נחלתנו בלבד. מצינו דוגמתם גם בין העמים הקדומים, כגון שבועת הרופאים היהודיים, שבועת היפוקרטס הידועה, שבועת האסקליפיאדים ואחרים (ראה על כך בספרו של ד"ר ז. מונטנר: "מבוא לספר אסף הרופא"). אולם, דיה השואה חטופה בין שבועות, ובעקר תפלות, במקורותינו, לבין אלו של העמים כדי לעמוד על ההבדל הגדול ברמה המוסרית וביחס האחריות, שהרגיש הרופא היהודי לעומת עמיתו הנכרי. אפשר להמליץ על כך: "ראה מה בין בני לבין חמי"!

קיימות תפלות ושבועות של רופאים יהודים שונים: תפלת השחר של הרופא, בהקדמה לספר החיים, תפלת הרופאים לר' יעקב צהלון, בספר מרגליות טובות (ויניציה, 1665), שבועת האמונים של אסף הרופא ועוד.

לאחרונה פרסם ד"ר מונטנר ב"סיני" (כרך י"ב, עמ' ק"כ ואילך) את "משנה תפלה למשה", שהוא חידוש, שיחזור והשלמה של תפלת הרמב"ם, שהכל מדברים עליה ואף אחד לא ראה אותה עדיין. (בענין נוסח התפלה המיוחסת לרמב"ם, ראה בדבריו של מונטנר שם, וב"דפים רפואיים", כרך י"ג חוברת א' (מרץ 1954) מאת ד"ר י. לייבוויץ, ובספר חכמי ישראל כרופאים, עמ' 110). במסגרת מאמר זה אביא רק שבועה אחת ותפלה אחת להדגמת הרוח הטהורה והנפש האצילה של הרופאים היהודיים שחברו אותם.

שבועתו של רופא

ניתן בסלוביניקי בשנת שי"ט (1559)¹

"גשבע אני בבוא הגבור והקיים לנצח [ובעשר הדברות הקדושות, אשר ניתנו על הר סיני בידי משה המחוקק, בצאת ישראל לחירות מעבדות מצרים²], כי מעולם לא נטייתי בעבודתי הרפואית ממה שנמסר באמונה לנו ולבאים אחרינו³; כי מעולם לא השתמשתי בשקר⁴, לא הזמתי ולא שניתי דבר בגלל הבצע; כי תמיד שאפתי להרבות הצלת בני-אדם; כי מעולם לא הללתי את מי שהוא ולא גנתי מי שהוא בגלל עניני הפרטים, אלא אך כשהאמת דרשה זאת ממני. אם שקר בפני, יענשני גא הבורא ומלאכי רפאל בקצף עולם ואיש לא יתן מעולם אימון בי. לא השתוקקתי לפרס על עבודתי הרפואית⁵ וטיפלתי ברבים בלי לקבל פרס, ועם זה בלי להפחית בשקידתי. לפעמים קרובות דחיתי בחזקה ובלי נטיה לבצע את הפרס בעד עבודתי הרפואית שהציעו לי, וטוב היה בעיני לטפל ולהיטיב לחולה את בריאותו על-ידי שקידתי בטפולו מלהתפשר על-ידי נדיבותו [את שרותי נתתי בלי הבדל ליהודים, נוצרים ומסלמים⁶]; רום מצבו של החולה לא השפיע עלי מעולם, ובאותה שקידה טיפלתי בעניים כבני מרום עם הארץ; מעולם לא גרמתי למחלה; כשהבעתי את דעתי, הייתי אומר תמיד מה שחשבתי לאמת; לא בכרתי שום רוקח על משנהו, אלא בשהיה עולה עליו באמונתו או באופיו; כשרשמתי סמים הייתי אוהז במידת מתינות בהתחשבי עם מצב הכוחות של החולה; לא גליתי מעולם סוד שנמסר לי; מעולם לא נתתי משקה מות⁷; שום אשה לא הפילה בעזרתי⁸; מעולם לא התגאלתי בהנהגה שפלה בבית, אשר אליו נכנסתי לשירות רפואי; סוף דבר מעולם לא

עשיתי מעשה, שיכל להתחשב בלתי מתאים לרופא מכובד ומומחה ושמתי לנגד עיני את היפוקרטס וגלן. גם לא זולתי בהוראות אשר ניתנו ע"י אחרים שהצטיינו באומנותם. הייתי שקדן ולא נתתי לשום דבר להסיח את דעתי מלמוד בספרים טובים. קבלתי על עצמי אבדן רכושי, גסיעות רבות ומסוכנות, אפילו גלות, בשקט ועוז בלי חת כיאות לפילוסוף⁹. כל התלמידים המרובים, אשר באו אלי היו כנים לי, ובמיטב כוחותי השתמשתי ללמדם ולהמריצם להנהגה טובה. את חבורי ברפואה הוצאתי, לא כדי להשביע את אהבת הכבוד, כי אם כדי שאוכל באיזו מידה שהיא — להועיל להרמת הבריאות של בני-אדם; אני משאיר לאחרים את המשפט אם הצלחתי בזה; אמנם זאת היתה מטרתי ואותה העליתי על ראש תפלתי". (ראה הערותי בעמ' 5-254).

תפלת הרופאים

בספר "תולדות אדם", שחיבר אליהו בעל שם, המכיל סגולות ורפואות מעשבים וסקמנים נמצאת תפלה, שכנראה נאמרה ע"י בעלי השם, וכך כתוב שם:

"וזהו הנוסח מתפילת הרופאים, שיוכל לומר כל רופא קודם שילך לבקר החולים:

רבונו של עולם, אתה הוא ה' לבדך, אתה עשית את השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה, הימים וכל אשר בהם, ואתה מחיה את כולם, ואתה נותן מחיה לכולם, וצבא השמים לך משתחיים, ואין בעליונים או בתחתונים שיאמר לך מה תעשה, ואת האדם עפר מן האדמה יצרת, נשמת חיים באפו נפחת והמשלתו במעשי ידיך, כל שתה תחת כפיו, שהכל בעבורו יצרת. ואם יזכה לעשות רצון קונו — ידו בכל משלה, ואם לאו — יד כל בו. ותיסרהו ביסורים וחלאים והוכה במכאובים על משכבו, ורוב עצמותיו איתן יבול בשרו מרואי ושופה עצמותיו לא ראוי, ותקרב לשחת נפשו וחייתו לממתים. ואם ישוב בתשובה שלמה לפניך תרצהו ותרפאהו כדבריך, כדכתיב ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם, כי אתה הוא הרופא והרחמן הגאמן, כדכתיב מחצתי ואני ארפא. וכדי להודיע לכל באי עולם, שאתה הוא הרופא ולך היכלת והגדולה וממכון שבתך תשגיח לכל יושבי הארץ ובפרטיהם, בראת בעולמך רפואות לרפאות בהם בני-אדם למיניהם וכוונת מישרים בצוותך רפואות בהן ב"א אלו לאלו, ככתוב בתורה ורפא ירפא¹⁰).

"והואיל וחסדים, שחננת את לבי, וכבוד והדר עטרתי וזכיתי לידע מעט מזעיר מחכמת הרפואה, לכן לעשות רצונך, אלקי, חפצתי ומשום אל תמנע טוב מבעליו להיות לאל ידך לעשות, דברתי אני עם לבי להתעסק במלאכת הרפואה בשמך הגדול והקדוש ובעזרתך, למען תצדק בדברך ותזכה בשפטך, כי אתה הוא רופא ולא אני, שאני כחומר בידך יוצר הכל, ובידך היכולת לרפאות בריותיך. ואיני נשען על חכמתי, ואיני שם בטחוני על הסמים ועל העשבים וסגולות שבראת בעולמך, כי הם כאמצעים להשלים רצונך להגיד גדולתך והשגחתך¹¹". ולפי שמלאכת הרפואה¹² מסוכנת מאוד, ועוד כי בער

אנכי מאיש ולא בינת אדם לי, ומתירא אני פן אמשש בצהרים כאשר ימשש העיור באפלה, לכן אמרתי להחזיק בשביל רחמיד וללכת אחריד כי באור פניך אהלך, ובאורך אראה אור, כי אתה גרי ה' וה' יגיה חשכי. לכן יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי, שתשכילני שכל טוב מלפניך, וחגני מאתך דעה בינה והשכל, והאירה עיני שכלי להבין ולהגיד חלאי הגוף על בוריים ואמיתתם מכל פרטי בני-אדם שיבואו לידי, והורני רפואות אמיתיות לכל אחד לפי מזגו, כפי הזמן הראוי לכל אחד מהם ובעת הראוי לאותה רפואה ולאותו החולי, ולא אכשל במעשי ולא בדברי ויראו אויבי וישמחו ויסעדני ואושעה ממכשול, ואל תארע תקלה על ידי, וגומלני חסדים טובים, כי לגמול חסד נכנסתי במלאכת הרפואה לפקה^ו) על גפשות עמך ישראל, לכן סייעני ופדני מחרפה ובזיון.

אנא אלקי, כך בטחתי, אל אבושה, אל יעלצו אויבי לי. ואם יבא לידי איזה חולה, שקרבה עת פקודתו ואנושה מכתו, יהי רצון שלא אגרום קירוב מיתתו ח"ו אפילו רגע אחד^ז), אלא למדני לתת לו סמים לקיים נשמתו בו עד שבא שעתו. ואם ימות ח"ו, יהי רצון מלפניך, שלא יחשדוני אוהביו ורעיו ובני משפחתו, ולא יהרהרו אחרי, שהייתי סיבת מיתתו אלא יצדיקו להם את הדין ויודו שגזירת המלך היא, אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש. ואם לא עת פקודתו קרבה אלא מדכאו ביסורים במידת רחמנותיך, כדי שישוב בתשובה שלימה לפניך, כי לא תחפוץ במות המת, כי אם בשובו מדרכו הרעה וחייה, יהי רצון מלפניך שתתגלגל זכות זה על ידי, שתורני מה אומר לו להחזירו בתשובה שלימה לפניך, ושיקבל יסורים באהבה, כדי שיהא כפרה על פשעיו, ועל ידי תשלח דברך ותרפאהו, ובזה אהיה אהוב למעלה ונחמד למטה. והצילנו משנאה ותחרות ולא אקנא באחרים ולא תהיה קנאת אחרים עלי, אלא השכן ביני ובין רופאים אחרים אהבה, אחוה, שלום וריעות ולא איבוש ולא אכלם בפניהם, אלא אהיה מכובד בעיניהם, ומאויבי תחכמי וירום ראשי על אויבי סביבותי מחכמתי ודעתי שפתי ברור ימללו, עד שאהיה לאות ופלא בעיניהם ולא יהיה פוצה פה ומצפצף רע עלי ולא על מעשי, ואם ח"ו יאמרו רע עלי, לא יאמנו דבריהם ולא יכשלו חבירי ואשמח בהם. ואם ח"ו חבירי ירעו מעשיהם, יהי רצון, שתשמור לפי מחסום ולא אגלה גבלותם אלא אזכה לתקן את אשר עוותו, ותתנני לחן, לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ושומעי ויעשו מה שציייתי לעשות לחולה אם הרפואה ראוי, ואם אינו ראוי אנא ה' אלקי הקשה לבם שלא יעשו ושלא יפרסמו פן אזובה ז). אנא ה', אל אלקי הרוחות לכל בשר, אחת שאלתי מאתך, שתחזק כחי וזכרוני וכשאלך לבקר חולה הזכירני מיד רפואתו הראוי לו אם למדת, ואם לאו — מתחנן אני לפניך אדון כל הסבות, שתסבב סיבות וגלגולים, או איזה ספר רפואות ואלמד בו רפואתו, או איזה ויכוח בין רופאים עד שאזכה לידע רפואתו כי אתה הוא המסבב סיבות עולמך, כדכתיב והמסיבת מתהפך בתחבולותיו לפעלם כל אשר יצום על פני תבל ארצה. אנא גלגל על ידי זכות לעולם ואל תגלגל על ידי שום חובות בעולם, ח"ו, ואל תמצא לידי דבר רע ולא ימצא

דבר מקולקל על ידי **לא** אפגום גרמא למיתת אדם ח"ו בעולם, ולא יוזק אפילו באיבר מאיבריו, לא במזיד ולא בשוגג ולא אהיה בכלל טוב שברופאים לגיהנום⁹). אל תאסוף עם חטאים נפשי ועם אנשי דמים חיי, אלא בשביל הזכיות שתגלגל על ידי, שאפקח¹⁰) נפשות ישראל עמך ועל ידי תצילים מהמות, שאזכה בעוה"ז לטייל בתענוג הצריך לראות בטובת בחריך לשמוח בשמחת גוייך להתהלל עם נחלתך, ועיני תראה ירושלים נוה שאנן ואתהלך לפני ה' בארצות החיים. ואל יודקך שטן במעשי ידי כי לזכות ולטהר באתי. נא, פלטני מיד רשע מכל מעול ומחמץ, ולא תמסרני אפילו רגע אחד בידו פן ישיאני להתעולל עלילות ברשע ח"ו לתת איזה משקה או סם להזיק שום אדם או להפיל אשה הרה ח"ו¹¹). ואם ישיאני — קדמה פניו הכרעהו, פלטה נפשי ממנו, ה' עשקה לי. ערביני נא, כי אתה תקותי ה' אלקי מבטחי מנעורי, וטהר מחשבותי וזכה שרעפי לבל אחשוב מחשבה רעה ח"ו, ועל שום אשה בין בתולה בין בעולה בלכתי לבקרה, ולא אתור אחרי לבבי ואחרי עיני¹¹), והצילני מכל היוק וחולי ומדוה המתרגשות ובאות בשביל החולי, יומם השמש לא יכני וירח בלילה אם אצטרך לבקרה בלילה.

ואנא בעל החסד והרחמים, גל עיני ואביטה סודות מעשיך הנפלאים ואת הסגולות והרפואות אשר יסדת בעשבים, ובאבנים, ובורעים, ובפרחים, בשרשים, בעלים, בעצים, ובפירות, ביין, ובשמנים, במימות ובשאר המשקים, בבע"ח אשר בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ, בפשוטים ובמרכבים, ובהם אניד זרועך לדור לכל יבוא גבורתך. יהי רצון מלפניך, שתשלח ברכה בכל מעשי ידי, ובשכר שיתנו לי על טרחי¹²) אראה ממנו סימן ברכה ואזכה להשתמש ממנו על מעשים טובים ומישרים לפניך להגדיל תורה ולהאדיר. ויהא מזונותי ומזונות זרעי וזרע זרעי מסורים בידך ולא ביד בשר ודם, ויהיו כרית גדול, וכדי שלא אצטרך ליטול דבר מן העניים החולים, אלא אדרבה, אזכה לחננם ממה שחוננתי, כי ממך הכל ומידך אתן לך. ותזכירני זכר טוב מלפניך, שבכל אשר אעשה אשכיל ואצליח. ובפרט במלאכה זו תגדיל עמי חסדיך, שיקראוני לרפאות חולים, אשר אפשר להם הרפואה ויהיו נרפאים על ידי עד החיות. ואשר הם בלתי אפשרי הרפואה ואנושה מכתם, שגורת שלא ירפאו מאותו החולי עד יום מותם, אל יקראוני לרפאותם, בסודם אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבודי. ואם יכבדוני בני-אדם בשביל חכמתי — אל תביאני רגל גאווה, אלא נפשי יגמל עלי עמם כגמול עלי נפשי. ואל ישלוט בי יצר הרע ועין הרע ולא יחשדוני בשום דבר בעולם. ואל תביאני לא לידי נסיון ולא לידי ביוון, והצילני מהרהור חטא ועבירה ועוון מעתה ועד עולם. והלבש את נפשי בגדים נאים ופאר וכלי שרת הלא הם עטרת תפארת למראה טובות הריח למצוא חן בעיניך. וחזק כח הרגשות כל חושי, שיגדילו האמת מכח שאזכה לפניהם, ולא אטעה בשום אחד מהם לא בטעם, לא בריח, לא בראיה, לא בשמיעה ולא במישוש, אלא יאמר לי על הן ועל לאו לאו, על מר ועל מתוק מתוק, כדי לא יגיע שום נזק לחולה בשביל חולשי הרגשותי, וכן לחזק כח הדבור של חולה וכח רעיונותיו וזכרונו, שיגדילו

האמת מסכות החולי ולא יטעה בהם כלל ולא ישקר לי בהן לאיוו סבה, פן ח"ו
 אשגה גם אני בטעות, אלא אוכה להבין סבות חוליו מתוך דבריו ומתוך סמני
 חוליו, ואהיה ראוי וחכם להגיד לחולה העתידות לבוא לו כדי האמת דברי
 ואזהרותי אליו, וישמור כל אשר צויתיו. סמכני באמרתך ואחיה, אל תבישני
 משוברי, חפה נא מלבי את תקותי, אל תפן אל רשעי ואל תתעלם מבקשתי,
 וחנני וענני ושמע תפלתי, כי אתה שומע תפלתי. ועל הכל אני חייב להודות
 ולהלל ולשבח את שמך הגדול, כי טוב נגד חסידך תרב גדולתך, ויהיו דברי
 אלה אשר התחננתי לפני ה' וגו' אמון". (ראה הערותי בעמ' 6—255).

הערות לשירו של ר' יהודה הלוי:

(1) — נקט לשון יחיד, כלשון הפסוק בירמיהו, י"ז, י"ד: רפאני ה' וארפא. אמנם
 בברכת שמונה-עשרה — הברכה השמינית — תקנו אנשי כנסת הגדולה בלשון
 רבים, וכבר נשאלה השאלה בין הראשונים לפי דברי התוספתא "שכל הכתוב ליחיד
 אין מכנים אותו לרבים", וראה בטור או"ח סי' קט"ז, כמה תירוצים לקושיא זו.

(7-8) — כך היא השקפת היהדות, שאף שנתנה רשות לרופא לרפאות, והיא
 רשות מצוה היא (שו"ע יו"ד של"ו, א), אין הרפואה תלויה ברופא בשר דם ובתרופות
 שהוא גותן, אלא בקב"ה, וכל ההשתדלויות הן בבחינת "הרבה שלוחים למקום".
 כך כתב בברכי יוסף (יו"ד סי' של"ו): "ינהג כדרכן של בני-אדם ואורח כל
 ארעא להתרפאות ע"י רופא ולבו בל עמו, רק ידבק בקונו למתקף ברחמי בכל
 לב ובו ידבק דוקא". ובספר חובות הלבבות (שער הבטחון, פ"ד): "וכאשר
 יבטח בבורא, ירפאהו מחוליו בסבה ובלתי סבה, כמו שכתוב: יישלח דברו וירפאם
 (תהלים, ק"ז)". ובשו"ת הרשב"א (ח"א, סי' תי"ג): "ואם חל המקרה בחליים,
 מותר לעסוק ברפואות, ובלבד שיהא לבו לשמים וידע שאמיתת הרפואה ממנו
 וכו'". ובמנחה בלולה: "כתוב (אצל אסא) בחוליו לא דרש את ה' כי ברופאים,
 אך החולה אם על ה' ישליך יתבו, מותר אח"כ לדרוש ברופאים, כי הקב"ה
 מקרב כל נסיו אל הטבע". וביד אברהם (ליו"ד סי' של"ו ס"א): "ומצוה היא
 (לרפאות), ובלבד שיהא לבו לשמים וידע שאמיתת הרפואה ממנו וידרשנו,
 ולא יכוון שהכל תלוי בסם פלוני ובאיש הרופא, וכמו שכתוב: גם בחוליו
 לא דרש את ה' כי ברופאים".

ובס' אורחות צדיקים, שער השמחה: "אע"פ שכל בריאת האדם וכו' בגזירת
 הבורא, מ"מ יש לאדם... לתקן לו הרפואות ויבטח בה' שירפאהו, זהרופא
 והרפואה באים לו מאת ה' לרפאהו... ועל המכנים עצמו בסכנה ואומר: אני
 בטוח בה', עליהם נאמר וכסיל מתעבר ובוטח... ועונשו גדול ממי שממית
 אחרים". (בענין זהות מחבר ס' אורחות צדיקים, כתוב בהקדמה לספר זה:
 "שם המחבר לא גודע לחכמים וכו', ומביאו הרמב"ם בפ"ד דאבות. ולפי הנשמע
 חברו רבו של הר"י מיגש, רבו של הרמב"ם, אמנם בשער השמחה, ד"ו, מזכיר
 המחבר את הרמב"ם: "כתב רבינו משה המיימוני וכו'", ויתכן שעקר הספר
 נתחבר לפני הרמב"ם וחלו בו הוספות לאחר דורו של הרמב"ם); ובקובץ אגרות

של החזון-איש (ח"א, אגרת קל"ו): "מ"מ צריך לפלס מאוד, כי שתי הנטיות
מקו האמת המדויק אינן ישרות, אם לבטוח יותר ממדרגת הבטחון שהגעתי אליו
באמת, ואם להאמין בהשתדלות טבעית יותר מדי".

הערות לשביעיתו של רופא

1. הרופא היהודי אמטוס לוזיטנוס (1511, פורטוגל — 1568, סלוניקי) הוא
מחבר שבועה זו. היה אנוס בספרד, גדל במעמדו, עד שהוזמן להיות רופא
האישי של האפיפיור ולבסוף נמלט לסלוניקי, חזר לחיק היהדות ונפטר כרופא
ליהודים. היה מגדולי חוקרי הרפואה במחצית הראשונה של המאה ה-16. ראה
מחניים, קכ"ב, תשל"ל, עמ' ט"ז.

2. זוהי כנראה תוספת מאוחרת יותר. ומה שמדגיש דוקא את עשרת הדברות,
לכאורה אין זה מתאים כל-כך להלכה, כי במס' ברכות (י"ב, א'), כתוב שבטלו
רבותינו, שיקראו את עשרת הדברות עם קריאת שמע מפני תרעומת המינים,
שאומרים שלהם מעלה על שאר התורה. ובשו"ת הרמב"ם (שאלה שס"ג) פסק,
שלא לעמוד בשעה שקוראים את עשרת הדברות בפרשת השבוע (יתרו, ואתחנן),
"בגלל שמגיע בזה מן ההפסד באמונה, ומדמים שיש בתורה מדרגות ומקצתה
מעולה ממקצתה, וזה רע מאוד". אומנם בשו"ע (או"ח סי' א', סעיף ה') פסק
הרמ"א, שדוקא בצבור אסור לקרות את עשרת הדברות, אבל ביחיד מותר לומר
בכל יום. וא"כ שבועה זו, שיש לה אופי של שבועת יחיד, בודאי מותר להזכיר
במיוחד את עשרת הדברות. וראה בהרחבה: א. הילביץ, שנה בשנה, תשל"ה,
עמ' 183-6.

3. הכוונה כנראה לסודות הרפואה, שנמסרו לרופאים מדור דור.

4. משפט זה וכמה משפטים הבאים אחריו אינם קשורים דוקא לרופא אלא
לכל אדם הגון. אומנם מצינו אצל הרופאים דרישה מוסרית רמה יותר משאר
כל אדם. וכך כותב אסף הרופא (164): "וגם נאה לחכם הרופאים המרפא חולה
להיות כל מלאכתו באמונה, במוסר ובדעת וברוב תבונות בכל מעשה תבונתו,
בכל מעשה רפואתו". הוא מכנה את הרופאים האמיתיים בתור "חכמי הרופאים
הולכי הישר" (409).

5. צריך לומר, שזה לפנים משורת הדין, שהרי עפ"י הדין מגיע שכר לרופא
ככל שידרוש, ואף דמים מרובים, עי' בספר התשב"ץ, סי' תקפ"א: "ובענין
הרפואות, דרך בני-אדם ליתן דמים מרובים ולא נאמר ששיחק בו, כך פסק
רבינו יהודה ז"ל". ובשו"ת הרדב"ן (ח"ג, סי' תקנ"ו): "אבל אם התנה בשכר
הרופא הרבה, חייב ליתן לו, שחכמתו מכר לו ואין לו דמים". וכך נפסק בשו"ע
(יו"ד של"ו, ב): "הרופא אסור ליטול שכר החכמה והלמוד, אבל שכר הטורח
והבטלה מותר". ובס"ג: "אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה, חייב ליתן לו,
שחכמתו מכר לו ואין לו דמים". וראה עוד בענין שכר הרופא להלן, עמ' 280
ובמקורות שצויינו שם.

6. הוספה מאוחרת, ויתכן שזה בגלל הצנזורה.
7. עובדה זו מופיעה ברוב השבועות של הרופאים. בשבועת האסקליפיאדים היא מנוסחת "לא אתן סם המות לשום אדם, אף אם יבקשנו, ולא עצה לכך". וראה לקמן בהערה 6 לתפלת הרופאים מספר תולדות אדם.
8. בשבועת האסקליפיאדים: "לעולם לא אתן סמא דנפצא לאשה". בענין אסור ההפלה המלאכותית לפי ההלכה ראה בקובץ זה, שער ב'.
הבעיות ההלכתיות הקשורות בהפלה מלאכותית הם:
- א. אסור דאורייתא משום "אביזרייהו דרציחה" — לפי כמה שיטות;
- ב. קל וחומר משום הוצאת זרע לבטלה;
- ג. מחבל או משחית, כי "עובר ירך אמו";
- ד. מניעת חיים בישראל, ביטול מצות פריה ורביה ובטול מצות "לשבת יצרה".
- ה. חשש לסכנת נפשות על פי הכלל: "כל מפלת בחזקת סכנה".
9. פילוסוף — אוהב חכמה.

הערות לתפלת הרופאים:

1. בצורה מקוצרת הובאה תפלה זו בספר "חכמי ישראל כרופאים", עמ' 180 (ד"ר ד. מרגלית).
2. במס' ב"ק, פ"ה, א': "ורפא ירפא — מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות". ובשו"ע יו"ד סי' של"ו ס"א: "והאי רשות מצוה היא". וראה מאמרי בעתון "הצפה" מיום י"ב תשרי תשכ"ו (8.10.65) "ורפא ירפא — בהלכה ובמחקר", שבו סכמתי את דעות הפוסקים והפרשנים על פסוק זה.
3. ראה לעיל הערתי (7—8) לשירו של ריה"ל וצרף לכאן.
4. הלשון הזו "מלאכת הרפואה" מקובלת בין הראשונים, ולדוגמא ראה בפרק ה' משמונה פרקים להרמב"ם: "שיש למלאכת הרפואה מבוא גדול במעלות השכליות והמידות ובידיעת הש"י ובהגיע אל ההצלחה אמיתית והיא למודם ובקשתם עבודה מן העבודות הגדולות". וב"ספר המבקש" לרש"ט פלקירא עמ' צ' (בהוצאת טרקלין): "מלאכת הרפואה מכל המלאכות חשובה, כי היא מלאכה וחכמה ואל חכמת הטבע קרובה".
5. הלשון "לפקח" על נפשות עמך ישראל היא, כנראה, כאותה לשון במס' כתובות, ה', א': "מפקחין פקוח-גפש בשבת", ופירש רש"י שם: פיקוח — פושקונברמ"ש בלעז. וכתב המתרגם שם, שזו מלה משובשת. ואומנם במס' יומא, פ"ד, ב' כתב רש"י: פקוח-דשקומברנ"ש בלעז ותירגם המתרגם: רעטטונג, בעפרייאונג (כלומר: הצלה). אומנם במס' שבת, ק"ג, א' פירש רש"י: פקוח-דיקומבימונ"ט בלעז, ובפירושו רש"י על הרי"ף שם: די שקוברמינ"ט — וכתב המתרגם: וועגריימונג, אבריימונג דעס שוטטעס (כלומר: הסרה) וראה במילונים, ולא באתי אלא להעיר.
6. עפ"י המשנה (שבת, קנ"א): "המאמץ (סוגר עיני הגוסס) עם יציאת הנפש הרייזה שופך דמים". ובמס' שמחות פרק א', המשילו את זה לגר שכבה והולכת, אדם מניח אצבעו עליה מיד ככתה, כי גוסס הרי הוא כחי לכל דבריו. וכן נפסק

בשו"ע י"ד סי' של"ט. יתכן, שמחבר תפלה זו נוגע כאן גם בבעית האותנויה — הרצח מתוך חמלה — שהחברה האנושית מתלבטת בה כבר רבות בשנים. נושא זה נדון בהרחבה רבה בעיקר ע"י רבני דורנו. ראה בנדון זה מאמרי בספר אסיא ג', עמ' 424 — 457 באריכות.

7. צ"ל: "אתבזה".

8. משגה אחרונה במס' קידושין (דפ"ב), וכן הובא מאמר זה במס' סופרים, פט"ו. ה"י. מתוך דברי התפלה, מסתבר, שמחברה פירש מאמר זה לפי דרכו של הרמב"ן, בספרו "תורת האדם", סוף שער הסכנה: וזו שאמרו טוב שברופאים לגהינום, לגנות דרכן של רופאים בפשיעות ווודנות שלהם נאמר, אבל לא שיהא חשש אסור בדבר". וכך מסביר הרב ישראל ליפשיץ, בפירושו על המשנה "תפארת ישראל" (קידושין, פ"ד אות ע"ז): "מי שחושב עצמו, שהוא המומחה היותר טוב שברופאים — הוא מעותד לגיהנום, דבגאותו זאת סומך על ידיעתו בספק ואינו מתייעץ עם חבריו, כראוי למי אשר בפיו ובקולמוסו מונח חיים או מות, וגם ברוב גאותו אינו מסתפק שמא יטעהו דמיונו, ואינו חושש לעיין היטב בספרי הרפואות קודם שיתן להחולה סמי רפואה". וראה מאמרי בעתון "הצפה", מיום ג' חשון תשכ"ו (29.10.65) "רופאים לשבת ולגנאי", שקבצתי את שיטות המפרשים השונים בבאור מאמר זה, וראה: ספר אסיא ב', עמ' 21 — 28 בהרחבה.

9. ראה הערתי (5) לעיל.

10. ראה הערתי (8) לשבועת אמתוס לוויטנוס.

11. בנגוד ליתר העמים הקדמונים — כולל היוונים — לא הגבילה היהדות את הגבר מלרפא נשים. גם הנוצרים וגם המוסלמים הקפידו מאוד, שכל מין ירפא רק את בני-מינו. בתפלות הרופאים היהודיים מוצאים בקשות מעין זו, כגון: אסף הרופא הזהיר: "לא תתן יופי של אשה לעורר תאות זנות". הרופא רבי יעקב צהלון: "כשהרופא מבקר אשה יהא צנוע ולא יסור אחר שרירות לבו", ובתפלת הרופאים שלו: "זכה את מחשבותי וטהר את הרהורי שלא אחשוב רעה על אשה, בין בתולה ובין אשת איש, ולא אתור אחרי לבי ואחרי עיני". בהלכה מצינו דיון רחב על בעיית הייחוד של רופא וחולה, וחלות כאן אותן ההגבלות, שדין ייחוד מגביל כל יהודי ויהודיה. לבעיית הייחוד אצל רופא ראה: שו"ת ציץ אליעזר, ח"ו, סי' מ' פרק א', פרק י"ב; אוצר הפוסקים, סי' כ', סק"ב, אות ב'; שם, סקי"ח אות ד'; שם, סקל"ה, אות ז'; שם, סי' כ"ב, סק"א, אות ז'; הערות לאוצר הפוסקים, כרך ט', עמ' ק"ל; "הרפואה והיהדות" — פרק 10. וראה בפירוט בספר אסיא ב', עמ' 82 — 92 ובמקורות שציינו שם.

12. ראה הערתי (5) לשבועת אמתוס לוויטנוס.

שבועת אסף הרופא *

וזאת הברית, אשר כרת אסף בן ברכיהו ויוחנן בן זבדא עם תלמידיהם, וישביעום בדברי האלה:

אל תצודו (תצדו) להמית כל נפש במשתה העקר; ואל תשקו אשה הרה לזנונים להפיל; ואל תחמדו כל יפי תואר בנשים לנאפה בהן; ואל תגלו את סוד אדם אשר האמין לכם; ואל תקחו כל כופר לחבל ולהשחית; ואל תקשיחו לבב מלחמול על דל ואביון לרפא; ואל תאמרו על טוב רע ועל רע טוב; ואל תלכו בחוקות המכשפים לחבר, ולנחש, ולכשף, ולהפריד איש מאשת חיקו או אשה מאלוף נעוריה; ולא לחמוד כל הון וכל כופר לעזרת אות זימה; ולא להתעזר בכל עבודת אלילים לרפא בהם; ולא להבטיח בכל דברי עבודתם לרפאות, כי אם לשקץ ולתאב ולשגוא את כל עובדיהם והבוטחים בהם והמבטיחים בהם, כי כולם תוהו ולא מועילים, כי אין המה ושעירים רוחות מתים המה — את פגריהם לא יושיעו ואיך יוכלו להושיע את החיים?

ועתה בטחו בה' אלקיכם, אֵל אמת, אֵל חי, כי הוא הממית והמחיה, המוחץ והרופא, המלמד לאדם דעת וגם להועיל, המוחץ בצדק ובמשפט, והרופא בחסד וברחמים, לא יבצר ממנו כל מזימות ערמה, ואין נסתר מנגד עיניו; המצמיח צמחי רפואות, והשם בלב חכמים תושיה לרפא ברוב חסדיו ולספר נפלאות בקהל רבים, לדעת כל חי כי הוא עושהו ואין בלעדיו מושיע. כי הגויים בוטחים אל עזביהם, אשר לא יושיעום ממצוקותיהם ולא יצילום מצרותיהם, כי תוחלתם ותקותם אל המתים. על כן נאה לכם להבדל מהם ולשטות ולרחוק מכל תועבות גלוליהם ולדבקה בשם ה' אלקי הרוחות לכל בשר, ובידו נפש כל חי להמית ולהחיות ואין מידו מציל. זכרוהו בכל עת ודרשוהו באמת וביושר ובתם־דרך, למען תצליחו בגל מעשיכם ויתן לכם עזרה להצליח בידכם והייתם מאושרים בפי כל בשר. ויונחו הגוים את אליליהם ועצביהם ויתאו לעבוד את ה' ככם כי יכירו כי תוהו מבטחם ולריק יגיעם, כי ישועו אל אל לא ייטיב ולא יושיע.

ואתם חזקו ולא ירפו ידיכם, כי יש שכר לפעולותיכם וה' עמכם בהיותכם עמו. אם אתם את בריתו תשמרו, ובחוקותיו תלכו לדבקה בהם, ונחשבתם לקדושו בעיני כל בשר, ויאמרו אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלקיו. ויענו תלמידיהם ויאמרו: כל אשר הוכחתם אותנו וצויתם עלינו נעשה, כי מצות התורה היא ועליונו לעשותה בכל לבבנו ובכל נפשו ובכל מאודנו, לעשות לשמוע ולא לבטות ולא לסור ימין ושמאל. ויברכום בשם אֵל עליון קונה שמים וארץ.

ויסיפו עוד להעיד בהם ויאמרו עליהם: הגה ה' אלקים וקדושו ותורתו עדים בכם, אשר תהיו יראים אותו לבלתי סור ממצוותיו וללכת בחוקותיו וביושר לב;

* (השבועה פורסמה לראשונה בגרמנית לפי כתב־יד אוקספורד:

L. Duker, Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentum, 8:201, 1859.

וקא לנטות אחרי הבצע לעזור הנף על דם נקי; ולא למסוך סם המות לכל איש ואשה להמית רעהו; ולא להגיד בעקריהם ואף לא למסרנו לכל אדם, ולא להסיח בכל דבריו; ולא לתת דמים בכל מלאכת רפואות; ולא לצדות לעורר מחלה על נפש אדם, ולבלתי תת מום באדם למהר ולהבקיע בשר אדם בכל ברזל או במכות אש, עד אשר יבחן פעמיים ושלש — אז תתנו עצתכם. ולא תמשול בכס רוח רעה לרום עיניכם ולבכם; ואל תטורו נקמת כל איבה באדם חולה; ולא להחליף אמרתכם בכל שגא ה' אלקיניו לעשות, כי אם לשמור פקודיו ומצותיו ללכת בכל דרכיו, למען מצוא חן בעיניו להיות נקיים ונאמנים וישרים. כה הוכיחו והשביעו אסף ויוחנן את תלמידיהם.

תפילת יום-יום של רופא *

אל טוב ורחום! אתה יצרת בחכמתך את גוף האדם. כלים לרבבות הרכבת בו לעשות את פעלם בלי הרף, כדי לשמור עליו ולהזין אותו בשלמות היופי כבית-קיבול לחיי נצח. בלי חשק יפעלו בהשקט את פעלם, בסדר, בהתאמה ובמיוזג. אבל במקרה ששבירת החומר, או תאוות בלתי מרוסנות, יפסיקו את הסדר הנכון ואת השלמות, יבואו הכוחות לידי התנגשות והגוף עלול להתפורר ולשוב לעפר בראשית. או אז תשלח לאדם את מלאכיך מטיבי מעש, הלא הם המחלות, לבשר את הסכנה הקרובה לבוא ולהמריצו להתגונן מפניהם בעוד מועד.

את אדמתך, נהריך ונהריך ריוותי בחמרי מרפא, להפיג את יסורי יצוריך ולמנוע משחית מהם. ולאדם נתת חכמה לפדות את גוף האדם, ולהכיר את פעולותיו, הן בסדריו המתוקנים והן המופרעים; וגם להוציא את חמרי התרופה ממקומות הימצאם, לחקור את תכונותיהם הטובות, לייצר אותם ולהשתמש בהם לפי מהות המחלה.

גם בי בחרה השגחתך הנצחית לשמור על חיי יצוריך ובריאותם, הנני עתה למלא את שליחותי. עזרני, א-ל רחום, בתפקידי הגדול והצליחני; כי בלעדי עזרתך לא יצליח האדם אף בקטון מעשיו. מלא את נפשי אהבה למקצועי וליצוריך, אל תתן לתאוות הבצע, התהילה והכבוד להתערב במפעלי; כי אלה הן שונאי האמת ואהבת האדם, וגא אל יטעוני בתפקידי הגדול לגמול טוב עם יצוריך.

חזק את כוחות גופי ונפשי ויהיו הם בכל עת נכונים לפעולה, בלי לאות, במקרה העשיר והעני, הטוב והרע, האוהב והשונא. תן לי לראות בחולה

(*) תפילה זו יוחסה לרמב"ם (ד"ר מורטון רובינס, ב„הרופא העברי“, משנת 1942). אכן, פרופ' י. ליבוביץ „דפים רפואיים“, כרך ג', חוב' א', אור ב', תש"ך, הוכיח שזו טעות. תפילה זו פורסמה לראשונה בגרמנית בכתב יד בקובץ, Deutsches Museum, Leipzig, 1738 תורגמה לעברית ע"י אברהם אייכל ב„המאסף“, כרך ו', שנת 1790, ובו מצויין שהתפילה נחתברה ע"י מרכוס הרץ (1747—1803), ותורגמה לעברית עפ"י בקשתו. התרגום המובא כאן נעשה מחדש ע"י פרופ' י. ליבוביץ מהמקור הגרמני.

וראה עוד: F. Rosner, Bull. Hist Med, 41:440, 1967

אף את האדם, כי אדם הוא! הן גם אתה יוצר את האדם ומקיימו, אם עשיר הוא או עני, אם טוב הוא ואם רע, אם הוא אותב או שונא. קיים בתוכי שכל בריא ופשוט, ששיג את הנוכחי ויתפוס אל-נכונה את המשוער. אל תתן לו לרדת עד שישגה במה שניתן לראות, גם לא להתנשא עד שיראה מה שאינו ניתן לראות, כי הגבול הוא עדין ושוטף באמנות הגדולה של הטפול בחיי יצוריק ובבריאותם.

מלא את לב החולים אמון בי ובאמנותי ושמיעה לעצתי. הרחק מעל ערש מדויהם כל רופאי אליל וכל צבא הקרובות, היועצות, והמטפלות המתחכמות; כי אלה הם עם אכזרי, אשר ביהירותם מכלים את המפעלים הטובים של אמנות הרפואה ולעתים קרובות אף גורמים מות ליצוריק.

כשאמנים חכמים ממני ירצו לתקן את דרכי ולהוכיחני, נא תן לרוחי לרחוש תודה להם ולהקשיב לדבריהם; כי היקף האמנות הוא גדול ואין אחד רואה מה שרואה חבירו. אבל אם יהירים חסרי חכמה יוכיחוני, נא חזק את רוחי כברזל באהבת האמנות ויעמוד בפניהם להגן על האמת כפי שהוא מרגיש בה, בלי להחשיב את גדולת מתנגדי ואת גילם; כי הפעם היותר הוא מות ומחלה ליצוריק.

האצל על רוחי נחת וסבלנות, עת שחברים זקנים ממני, המתגאים על רוב שנותיהם, ידחוני וילעגו לי ובלעג-שפתיים יחשבו לתקני. תן לי להפיק תועלת מהטוב שבהם, כי הם יודעים לא מעט (ואם יחכמו, ידעו אף הרבה), גם מה שזר לי עד כה; אל אראה עלבון בגאותם, כי זקנים הם ואין הזקנה תריס בפני היצר — והלא אף אני מקוה להאריך ימים על האדמה לפניך, א-ל טוב ורחום.

חנני במידת ההסתפקות, רק לא באמנות הגדולה. אל תתן לעולם למחשבה שתתעורר בי, כאילו יש לי די בידיעות, אלא תן בי כוח זמן וחשק לתקן בלי הפסק את ידיעותי ולרכוש לי עוד ידיעות חדשות. האמנות היא גדולה, אבל גם תבונת האדם לא תדע גבול; תמיד היא שואפת להתקדמות. בידיעותי מאתמול יגלה רוחי היום שגיאות לרוב, ואת ידיעותי מהיום ימצא מחר מלאות תועה. א-ל טוב ורחום! אתה בחרת בי לשמור על יצוריק בחייהם ובמותם, הנני עתה למלא את שליחותי. חזקני בתפקידי הגדול הזה, כדי שיצליח, כי בלעדי עזרתך לא יצליח האדם אף בקטן מעשיו.

ואמרו, כי מלאכת הרפואה מכל מלאכות חשובה, כי היא מלאכה וחכמה ואל חכמת הטבע קרובה.

אחריכן קרא המבקש עם הרופא ספרי הרפואות ושימש עמו חולים. ויהי כאשר רצה להסדר ממנו, אמר לו: אדוני הרופא, צוני! אמר לו: שמור בריאותך בהשמרך מאכל אכילה גסה רק לשבעה, ובעובך עצלות היגיע.

(שבתוב אבן פלקירא, ספר המבקש, 1263).